

Kerekes József

Sorok olvasónaplómból

(Vajda Gábor: Remény a megfélemlítettségben)

Mottó:

„A sokak gazságától elnyomott igazság gyakran kiderül
s az ártatlanság tiltott védelme erőre kap”

(Rezik: *Theatrum Eperiense*)

Játszunk el egy kicsit a tarszuszi zsidó- bölc, Saul mondatával, amellyel pálfordulta után, apostolként üzent a római keresztényeknek: mindent szabad, de nem minden hasznos nekem- mondotta volt Pál. Szinkronban van- e ez a mondat a azzal a köznépi bölcsességgel, hogy a cipész maradjon a kaptafája mellett? –Aligha. Mi azért maradjunk Pál ajánlását pártolva, szimpatikusabb, talán jobban is illik modern korunkhoz, s ami pótolhatatlan előnye: szabadabbá tesz. Aligha kétséges, hogy a kereszténység gyors elterjedésében ez a szólás fel nem mérhető (még nem eléggé értékelt) fontossággal bírt.

Nem pitiáner ügy az, ami miatt Pált idézem, gondolataim lejegyzésekor. Nem az, hiszen egy ember életműve előtt álltam meg, róla akarok szólni s mielőtt ezt megtenném, tisztázandó, van- e erkölcsi megszorítás, tiltás, akár a mai világban is, egy hasonszórú cselekvésre. Mármint arra, hogy egy 1000 oldal körüli mű első 500 oldaláról szóljak, nem kritikusként, ami nem vagyok, hanem mint olvasó, aki igaz, valami belső kényszerből kifolyólag, publikál is néha. Túl aggályos talán ez a kérdés, persze hogy nincs akadály a egyetlen irodalmi műnek az olvasó naplójába jegyzett gondolattársításának. Hiszen az irodalomtörténész, művét nem csak a szakmabelinek szánja, hanem az olvasónak is (sőt). Az olvasónak, akinek e könyv forgatása a páli értelemben bizonyára hasznos, mert kusza szellemi környezetünkben nélkülözhetetlen iránytűként szolgál. Ez az olvasó jogot formál a megszólalásra még amiatt is, mert rálátása volt az életmű formába öntésére, amiből igaz, legátütőbb

emléke a fullasztó por szaga, amit a rég elfelejtett, sárguló újságok, könyvek forgatása vert fel. Hosszú évekig!

Szokás mondani, hogy kritikus legyen a talpán, aki egy irodalmi mű jelentőségét nem sokkal a kötet megjelenése után méltatja. Nekem szerencsém van: nem kritikus, olvasója vagyok a Vajda-műnek, -jó esetben- értelmező olvasója, aki hírt akar adni a többi olvasni szerető embernek a műről, a nagy műről, amely bizonyára rég nem látott tudományos és közéleti vitákat robbant ki, amiben nem biztos, hogy sikerül majd eligazodnia az elfogulatlan, mondjam úgy, pártatlan olvasóknak. Mert sajnálatos mód, pártos elválasztó vonalak szabdalják keresztül-kasul a délvidéki irodalmi életet olyannyira, hogy azt már-már (tizedrendűségi) vegetálásra ítélik. Sajnos, abban sem vagyok biztos, hogy a Vajda monográfia „rég nem látott tudományos és közéleti vitákat robbant ki”, (bár robbantana!) hiszen ha az *elhallgattatás*, mint nyilvános módszer közvetlen nem is dívik már jelenünkben, az *elhallgatás* nem kisebb eredménnyel, mint az előbbi, virágzik, a pártos elválasztó vonalak mezsgyéjén. Nem is mezsgye, berlini fal az, amelynek szilárdságát bár nem a kömiveskelemeni kötőanyag adja, azonban áteresztetőségét az előbbitől nem kevésbé tartósítja az anyaország felől egyre gyéresebb számban érkező kitüntetések és pénzösszegek ellenőrzéséért és birtoklásáért folyó csata, olyan hatalmi „íróműhelyek” részvételével, amelyekben a tagság csak elhalálozás után újulhat. Ezeket az „irodalmi műhelyeket” ideje lenne pellengére állítani, mert bezártságukkal hamarosan teljesen megsemmisítik a kínjaiban üszkösödő délvidéki irodalmi életet.

Nem igen ismerek olvasmányos irodalomtörténetet, különösen nem az a Vajda-féle, akinek a szokatlanul kemény tömörítés, mondhatnám már-már definiálás, állandósult stílusjegyévé válik. Amíg az olvasó el nem sajátítja Vajda gondolatmenetének specifikumát, sűrűn megállásra, újraolvasásra kényszerül. Jómagam, aki beszédben és többé-kevésbé írásaiban is járatos vagyok az írónál, eleinte úgy éreztem magam a könyvbe olvasva, mint amikor egy augusztusi kellemes találkozás hatása alatt, meggondolatlanul

elhatároztam, rendbe hozom az ebédlő csikorgó ajtószárnyát: nekifeszültem, himbáltam előre-hátra, ki-be s közben emeltem, ahogy apámtól láttam egykoron.. Váratlanul az ajtó tömörségének teljes súlyával a kezemben maradt, és tántorogva e súly alatt kétségbeesetten egyensúlyoztam az ebédlőben, leverve előbb a villanykörtét, majd végül a függöny hálójába fennakadva sikerült segítségért kiabálnom. Ez a chaplin-i szituáció, legyen az bár lelki értelemben, a Vajda-könyv olvasatának első órájában csak olyan olvasót kerül el szerintem, aki maga is szakmabeli, azaz irodalomtörténész.

Elhessegetem, de újra s újra feléled bennem egy gondolat: ekkora tudást, ismeretet, energiát és analitikus képességet talán megérdemelne inkább az egyetemes magyar irodalom egyik főága, teszem azt, az 1948 és 53 közötti irodalmi mozgás megfigyelése. Lesem és várom, hátha meghallja az, akire az iménti mondat vonatkozik!

Talán humanista kényszerből követte el ezt az 1000 (befejeztekor akár 1500) oldalt, talán abból az elgondolásból, hogy a délvidéki eszmei-irodalmi látókörön keresztül, számot kell adni délvidékre szorult magyarságunk társadalmi-politikai sorsáról, s gyökerei vizsgálatán keresztül rávilágíthat annak buktatóira és törvényszerűségeire. Ezzel a plasztikus képbe illesztett sorsszerűséggel, sokkal hitelesebb jövőképet sikerült adni, mintha csupasz politikai irányváltás-lehetőség mozzgatná tollát.

Az irodalmi berkekben ösvényt kereső olvasó (van még ilyen) manapság azt veszi észre, hogy az útmutatásra hívatott kritikusok egyre többet foglalkoznak a tudaton túlival, helyesbíték: az érthetőn túlival. Közben fel sem merül bennük lehetőségként az érthetetlen magyarázása, valamiféle rend kialakítása a meghökkent olvasó előtt, hanem ráduplázva a boncolt szövegre maga is elkóborog az érthetlenség tartományába. Így teszi a kritizált művet és önmagát is olvasóidegenné. Vajda könyve szerencsére nem ebből a fajtából való. Vajda tudatosan háromdimenziós térben kívánja elhelyezni szereplőit, s ezt meg is teremti.

Eszmetörténelmi eszközökkel mintegy színpadot teremt, ahol szemünk előtt bukdácsolnak, élni és átélni igyekeznek a színpad hősei, a vajdasági írók, Csanadovics, Rankovics, Major és a többi nagyhatalmú politikai személyiség, hol kulisszák előtti, hol pedig kulisszák mögüli szigorú tekintetét. Pokoli tánc ez a vajdasági szellemi élet színpadán, amelyben a politikusok által táncba kényszerített íróknak, semmi esélye egy kötetlen, szabadabb lépés megtevésére. Súlyos írórsorsok sorjáznak előttünk ezen a színpadon. Azt éri a legkegyetlenebb sors, aki valami véletlen folytán, kulcsemberként, netán tehetsége felmutatásával felkerült a színre, és lelkiismereti okokból nem tudott, vagy nem akart megfelelni a hatalmi elvárásoknak. Ezek az írok belső emigrációba kényszerültek, vagy kivándoroltak, ha nem akarták a társadalmi élet peremére kerülve tengetni életüket.

Persze ennek színpad-teremtésnek ára van: olyan párhuzamokba és mélységekbe ránt az író magával bennünket – köznapi olvasókat-, ami lehet aranybánya az irodalom kritikusainak, de nehéz és szokatlan talaj az olyan olvasónak, aki a délvidéki írók idézett műveivel felületesebb ismeretségben van. Ára van az említett módszernek magára az íróra nézve is, ugyanis tökéletes figyelmet és alapos jártasságot igényel a közelmúlt belpolitika útvesztőiben. Egy téves ítélet a kommunista elit lépéséről ugyanis, menthetetlen torzulással járhat az írói arcképek és művek ilyen fajtájú megrajzolásában. Gondoljunk például arra, még ma is milyen nehéz eligazodni a Tito-Rankovics-Kardelj hármas egyensúlybomlásának kérdéseiben, márpedig a tisztánlátás és a helyes megítélés akár itt, akár a tucatszámú más politikai szemléletváltásban, döntő feltétele az irodalmi echó következetes értelmezésének. Nemhiába kerülnek kritikusaink az irodalmi múlt illetően beállítottságát. Aki eszmepolitikai légkörben szeretné mozgatni figuráit, attól olyan értékelő készséget követel a műfaj, aminek csak egyik, legkisebb erénye a bátorság, sokkalta fontosabb követelmény viszont a politikai rálátás tisztasága, és hozzáférés az archívumok mélyén lapuló forrásokhoz.

Mi, olvasók nem tehetünk mást, bízunk Vajda értékeléseiben, annál is inkább, mivel ismert és elismert befolyásolhatatlansága, konok, kun lekenyerezhetetlensége. Igazolják mindezt nemcsak eddigi írásai, hanem szigorú ítéletei is a kiszolgáló irodalomtörténettel szemben, ami miatt- mint az önéletrajzából is kitűnik- már-már az aszkétikus életmód határai közzé kényszerült. Mert, –mint maga is mondja,- megrögzötten hisz abban, „hogy a mi üresnek, mozdulatlanak látszó életünk tartalmassá, lényegében fejlődővé formálható a benne kimutatható rendellenességek leküzdésével.”

Összességében Vajda irodalomtörténete, egy súlyos, jelentős könyv. Ebben a könyvben, a létükben megrabolt, vagy –sokszor a szóköznapi értelmében- bebörtönzött írók, költők, szellemi munkások keresik a kitörési lehetőséget szemben a politikával, amely beleavatkozik az alapvető életfeltételekbe. Sikerülhet-e az individuumnak a politikailag- enyhébben mondva- eszmetörténetileg mindent kontroláló állammal szemben szabadnak lenni? Tud-e kitalálni mindig valami újat, hogy lerázza magáról az államot, esetleg elterelje magáról a gondolatrendőrség figyelmét? Ezekre a kérdésekre keres megnyugtató, szívet-lelket melegítő választ a kötetben Vajda. Érzésem szerint, erre még manapság is, kevés a remény. Érti ezt az írónk nemkülönben, hiszen távolba, a csak megsejthető jövő felé mutat könyvének címében is.